

Личността на Христо Ботев, отразена в публицистиката му

Валентин Виденов

Abstract: *The paper is very limited in scope, only covering a small portion of Botev's articles, and should be regarded as work in progress, this stage of which, however, was thought to have its own merits, making it worthy of preservation. It argues that the material in Botev's newspapers is the most direct expression of his fiery personality, in which there resides a fatal contradiction.*

Key words: *Botev, articles, personality*

По чист обем, Ботевата проза далеч надвишава поезията му. Това не бива да се забравя, когато за него се мисли предимно като за велик поет и бележит революционер – всъщност революционната си дейност Ботев разгръща преди всичко като *журналист*; издаваните от него вестници са (трезво погледнато) като че ли най-големият му принос в освободителното движение, доколкото поетичният подвиг на четата би могъл и да не се приеме съвсем безрезервно. Не трябва и да подценяваме *качествата* на Ботевата проза, при все че съблжимните изблици на поезията му безспорно я засенчват: според Стефана Таринска (в излязлото изпод перото ѝ може би най-сериозно нейно изследване), “тя е фрагмент от цялостното дело на поета революционер, фрагмент, без който не може да се даде пълна и правилна представа ... за неговия влог в развитието на нашата литература”.

Сред прозата на Ботев, публицистиката заема централно място – именно в *статии*те си (но и в жанрови образци като памфлета “Смешен плач” и очерка “Примери от турско правосъдие”) изцяло отдаденият на революционната идея творец намира най-прилягащия на темперамента и способностите си начин да ѝ служи. Точно за неговата публицистична проза говори Таринска по-горе, като продължава, твърдейки, че “статията [като публицистичен вид] е отразила най-ярко и най-пълно цялостната личност на писателя”. Наистина, в сравнение с поезията, където можем (и би трябвало) да говорим за художествена условност при изказа, публицистиката дава поле на Ботев да изрази не само мненията си, но и самата си душа.[1]

Отразената в публицистиката му Ботева личност е – най-напред – твърде надарена: тук откриваме талант, който превръща редица от произведенията във всепризнати образци. Ето колко майсторски е предадено настроението на тъга в очерка: “Тука майка се разделя със син, жена с мъж, сестра с брат, деца дребни с бащица и всяко думаше: жива раздяла! Жива раздяла!” Голямо е богатството на Ботевия публицистичен стил: от силно експресивните компресирани определения (“двигатели на пицеварението”, “амфибии”, “гладички умовце”, “афионния мозък на Турция”, “цариградски хавадии”) през по омировски разгърнатите образи (“вестника им замяза на голо поле без цел, без характер, на кое наместо обещаните гори читателя вижда някакви си тръни, случайно накачени с безцветни дрипи от разни матери, приготвени за дреха на оголения народ”; “лекувана по стара метода, с политически кръвопускания и операции, с дипломатически хлороформ, тя [Турция] изгуби ръце и нозе, провинция след провинция, и отслабна дотолкоз, щото даде място на оназ страшна болест, коя обхвана сърцето ѝ, влезе в дихателните ѝ органи и кръвообръщението; тъй щото никаква операция е невъзможна вече”), понякога напомнящи за поезията – “страшен хомот, какъвто тежи и до днес на вратът му [на народа], гъбясъл от векове и запрегнат с ятаган вместо жегли” (срв. “Елегия”), – друг път чисто прозаични (“в главата на кого се не вие паужина, а стяга мозък, и в гърдите не плакне жабина, а тупа сърце”), до пишните илюстрации на мисълта (“Тие [светите отци на втората французка революция] изобразиха онова животно, което се

нарича магаре ... и прекараха от самара му до самата му глава едно дърво, за което вързаха един наръчник сено така, щото муцуната на животното да не може да го достигне. Магарето се стремеше да хапне от сеното и гладно, жъдно и излъгано пристъпяше напред и вървеше в пътя на прогреса” – к. м.) и синтактичните обрати, които не един изследовател е коментирал – вземете само следния (една част от цялото изречение в “Наместо програма”): “а “Отечество”, ако и да не е още погребано, за кое трябва да благодари влиятелните се агенти, кои, по низкопоклонничество към патроните му, изпольгали са свят простици, за да му съберат няколкостотин абонати – но и то е отдавна вече умряло”. Подобни конструкции говорят за сложна, обстоятелствена, ала същевременно прецизна, мисъл, която пък издава богата – и по своему сложна, противоречива (за това ще стане въпрос) – душевност. Същевременно Ботевата публицистика издава една богата култура, която особено личи в неговото прибягване до историята: “Иди сега при тоя прогрес в правосъдието, та думай, че в Корана няма ни логика, ни психология, а в Наполеоновия кодекс здрав смисъл; иди и повярвай англиеца г-н Монсела, който преди десетина години, във време на сирийските ужаси, изрече в палатата на общините и в лицето на приснопаметния лорд Палмерстона...” (на Ст. Таринска се налага да даде пет обяснителни бележки към този откъс в “Библиотека за ученика”).

Втората характерна черта на Ботевата личност, която публицистиката му ни дава, е темпераментната му емоционалност, откровеността, поляризираността и рязкостта на чувствата и отношението към нещата, за които пише. Белег на това е изкусно употребяваната от него ирония (вж. дългото изречение от “Но да казва разорения и добития народ...” до “...с коя се отличават братята им черкези” в “Народът. Вчера, днес и утре”, което няма как да приведем тук, за начина му на изразяване изобщо), на места съвсем тънка – и толкова по-унищожителна: “За репутацията на революционната партия и за успешното разпространение нейните идеи, тя [“Независимост”] трябваше или да даде друго направление на своите убеждения, или, из горещата си любов към народа, да слезе от трибуната на своята партия. Тя предпочете последният и даде похвален пример за честност и за постоянство. Ние ѝ ръкоплещим.” На други места обаче тази рязкост на изближналите чувства може да доведе до груб, дори отблъскващ език: “когато робът извика на господаря си: кой си ти, що плачеш? Мъж ли си, жена ли или хермафродит – звяр или риба?...” (к. м.).

От своя страна *съдържанието* на Ботевата публицистика разкрива неговите убеждения и мироглед (“Ето с какви убеждения, с какви надежди и мисли ний разкриваме уста...” – споделя сам той в “Наместо програма”, първата му статия): било то възгледите му за прогреса (“за да стане монархията на конституция, конституцията на република, републиката на община!”) или пък анархистичните му – известни ни от биографиите – уклони: “Или не видите семето, зародиша в неговите [на народа] общини без всяка централизация, в неговите еснафи, дружества мъжки, женски и детински?” (“Народът” – к. м.). И точно тук се корени дълбокото противоречие – и в мировъзрението, и в характера на Ботев, – на което ще обърнем специално внимание. Във висша степен свободолюбив, непреклонен и буен (не случайно става водач на най-крайното крило на революционната партия – по собствените му думи, “робът, човекът, като не чуят думите му, разумът му, *улавя се за крайност* и се бори на живот и смърт...”; к. м.), той посвещава живота си на борба за разрушаването на съществуващия ред и за свобода във всичките ѝ измерения, включително социално и духовно (въставайки донякъде самотно в контекста на Възраждането и освободителното движение срещу религията: вж. определението за духовенството като “тази непорината византийска воня” и сполучливата сентенциозност на “Въпросът се реши само за духовенството, а за народа ще се реши само кога остане той без духовенство”). Така, следните думи от “Петрушан”

като че ли разкриват собствената представа на Ботев за себе си: “тези, що викаха: на Балкана, на Балкана – едни се отчаяха, други със затаена злоба сложиха ръце и се заловиха за работа...”, напълно в унисон с началото на “Борба” и паметния стих “и сърце зло в злоба обвито” (“До моето първо либе”). Мисленето на революцията е съответно злоещо: “При прагът на едно близко бъдеще, което, види се, ще да настане после проливанието *цели реки човеческа кръв...*” (к. м.).

Ала заедно с това Ботев се явява борец за един ред, като какъвто вижда бъдещото устройство на света, употребявайки изразите “единний комунистически ред на обществото” и “бъдащия комунистически строй на целия свят” в уникалното си по форма “Символ-верую” (бих искал да напомня, че статията на Илия Тодоров, оспорваща автентичността на това произведение, не бива да се счита за окончателна). Думите “семето, зародиша” в цитираното по-горе изречение от “Народът” също говорят за очакване нещо да покълне, да се зароди, да бъде *изградено*. И ако “социалистическият” етап от нашата история е трябвало да ни научи на нещо, то е, че подобно противоречие в проповядваните *идеи* (съвсем отделно от реализацията им) е налице и при социализма, като в такъв план на разглеждане Ботев с пълно основание бива наричан социалист.

Въпреки противоречивите мироглед и характер, водеща емоция за Ботевата душевност, каквато я намираме в публицистиката му, е неизменният оптимизъм, светлата вяра в бъдещето: за него българският народ “няма преминало, няма настояще, а има едно само бъдеще и бъдеще светло”. Безпощаден реалист що се отнася до идеите на другите, той ги громи от гледище на действителността, но щом дойде реч за *неговия* идеал, позицията му неусетно се обръща по посока чистите мечти и никаква логика не би могла да засегне убедеността ѝ. В този ред на мисли неоспоримото наблюдение на Ст. Таринска, че “Ботев безгранично вярва в доказателствената сила на логически издържаната мисъл” може да zazvuchi не търсено иронично. Въобщо, Ботев по никакъв начин не се съмнява в собствените си “убеждения”; в преценките и мненията му се открива крайна категоричност, която е в съзвучие с патоса на изтъкнатата вече темпераментна емоционалност. Понякога фините разграничения просто изчезват, удавени в потока на буйната мисъл. (Така например Таринска забелязва за програмната статия на “Знаме”: “тук писателят публицист не прави принципно разграничение между дуалисти, “привърженици на мирното развитие” и просветители”.) Ботев може и да настоява: “Нека ни възрази някой на това, с фактове, с живи фактове ще му избодем очите и ще му докажем...”, но когато се стигне до тези “фактове и примери, кои пълнят домашната хроника *на всяко село, на всеки град*” (к. м.), не привежда нито един конкретен такъв (а и самият му очерк не е писан по лични наблюдения); може и лесно да решава реторичната алтернатива на “Тряба да търпим и да чакаме ли? Или трябва да се запретнеме и сами да решиме своята съдба?” с “*Ние вече знаем*, че първото е убийствено за нашия народ и опасно за неговото по-нататъшно съществуване и развитие...” (к. м.), но никак не изяснява – поне в рамките на тази статия (“[Източният въпрос лежи на плещите на българския народ]”) – откъде идва споменатото знание; може и да изисква науката и т. н. “да се съобразят с живота, със стремленията и с *потребностите* на народа” (к. м.), но неминуемо възниква въпросът кой точно определя тези потребности и доколко авторът е реално запознат с “живота ... на народа” отсам Дунава. (Твърде категорично, даже заостеняло звучат изводите му за народната съдба в “[Единственото спасение на нашия народ е в революцията]”: ако и да съществува, то това образование е непотребно, защото не принася никаква съществена полза на народа” и “*Нека говори кой що ще*, а ние ще да кажем, че ако би да се продължи и занаятът този прогрес, то съществуването на нашия народ е немислимо” – к. м.)

Внимателното и непредубедено четене на Ботевата публицистика оставя впечатлението, че при всичките напористи (дори и логически) доводи, при цялата

(привидна) аргументация, безапелационно недвусмислените заключения всъщност са вече известни: "От сичкото това, що казахме дотука, ние не можеме да направиме друго никакво заключение, освен това, че единственото спасение на нашия народ се състои в революцията. *Който има уши, той нека чуе*" (к. м.). Същата поразителна дистанцираност на непримесената вяра спрямо адресата на посланието като част от един свят, на който тя *не принадлежи*, може да се открие в стиха "тежко му нима ще кажа?" от "Хайдуги". Известната критика на (Каравеловото) просветителство в последно посочената статия (откъдето е и горният цитат) предполага липсата на благоприятни "условия" "у нас" като непреодолима пречка пред разпространението "между нашия народ науката и образованието". Алтернативата обаче не се приема сериозно, а тя има някои основания: в края на краищата до този момент просвещението в България през време на Възраждането се е развивало успешно, като именно първоначалното *духовно* израстване е довело и до политически стремления... Защо тогава – можем да се запитаме – просветителството да няма и своето бъдеще и, отново, кой би определил дали то е неуместна стратегия?

За да бъдем справедливи, трябва да отбележим, че тази крайност и категоричност демонстрира тенденция към отслабване с развитието на Ботев като личност – в съответствие с наблюдаваното от Радосвет Коларов развитие на поетическата визия в "Обесването на Васил Левски". Вестник "Знаме" се открива с по-умерения тон на "Колкото и да е прискорбна нашата присъда, ние ще да отговориме отрицателно" (срв. "Колкото и да е прискърбен тоя факт, ние не можеме да обвиняваме нито сръбския, нито българския народ" в следващия брой), а в противовес на "Мъртъв лежеше той [народът] под папучите на читака и калугера" от "Дума" тук имаме "...нашия народ, щото той излезе из своето *полумъртво* състояние" (к. м.), показателна езикова употреба. Творецът доста ясно изразява еволюцията на своето светоотнасяне: "За интереса на общата цел ние оставяме настрана сякакви лични страсти и нападения и сичкото свое оръжие ще да употребим против враговете на нашата пълна и съвършена свобода; ... ние ще да употребиме тона на *помурението* и ще бъдеме колкото е възможно *по-деликатни*" (к. м.).

Това иде донякъде да смекчи промъкналите се нотки на – отдавна и вече направено у нас – усъмняване в иконичността на Ботевата личност и да върне говоренето към безспорния факт, че великият поет е и голям публицист, а статиите му (и цялата му проза) са толкова достоен обект на интерес, колкото и стихотворенията му: едно истинско, пък било то и враждебно по своята мирогледна същност, предизвикателство.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Настоящото изследване е твърде скромно в обхвата на обекта си, ограничавайки се до публицистиката, подбрана и редактирана от Ст. Таринска в изданието Христо Ботев, Избрани творби, 12 изд., Български писател, С., 1985 – цитатите са по него. (За включването на "Примери от турско правосъдие" в този обхват срв. Ст. Таринска, Прозата на Христо Ботев, Наука и изкуство, С., 1966, с. 64, където тя го определя като "художествено-публицистичен очерк".) Може да се твърди обаче, че подборката е представителна и че визирането на цялостния корпус Ботева публицистика (така както го намираме в изд. Христо Ботев, Събрани съчинения в три тома, т. 2, Български писател, С., 1976, отново редактиран от Ст. Таринска, например) не би противоречало на наблюденията, направени само на база на нея.

Докладът е рецензиран